

ESKİ YAZILI BELGELERİN TARİH ARAŞTIRMALARINDA KULLANILMASI ÜZERİNE (KÜLTEPE ÇİVİ YAZILI BELGELER ÖRNEĞİNDE)

Inkar AKHMETOVA

Doktora öğrencisi, L. N. Gumilyov
Avrasya Ulusal Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü
inkarakhmetjanova@gmail.com

Azhar SHALDARBEKOVA

Doç. Dr., L. N. Gumilyov Avrasya
Ulusal Üniversitesi, Uluslararası
İlişkiler Fakültesi, Türkoloji Bölümü
ajars@mail.ru

Makale Geliş Tarihi: 23 Eylül 2022

Makale Kabul Tarihi: 26 Ekim 2022

Öz

Yazının ortaya çıkışı ve kullanımı insanlık tarihinin en önemli dönemlerinden biridir. Yazılı belgeler, araştırmacıların geçmiş olayları yeniden yapılandırđı en güvenilir kaynaklardır. Bir işaretler sistemi olan çivi yazısının özel bir yazı olarak ortaya çıkması (ilk önce resim şeklinde, daha sonra ideograma dönüşerek hecesel bir anlam kazanmıştır), Sümer halkının en önemli icatlarından biridir. Eski çağda Doğu halkları arasında geniş bir şekilde yaygınlaşan Sümer çivi yazısı, üç bin yılı aşkın bir süredir çeşitli halklar tarafından kullanılmıştır.

MÖ 2. bin yılda eski Eski Asur dili ve yazısı eski Anadolu topraklarında kullanılmaya başlamış ve böylece ilk yazılı belgeler ortaya çıkmıştır. Eski Asur yazısı, Sümer yazısının doğrudan bir devamıydı ve bazı Sümer ideogramlarını daha önceki bir dönemde kullandıkları biçimde korumuştur. Bununla birlikte, bazı işaretler basitleştirilmiştir, yani geliştirilmiştir. Unutulmamalıdır ki Eski Asurca, Sami dil grubuna ait olan Akad dilinin lehçelerinden biridir. Eski Doğu halkları sadece Sümer yazısını kullanmakla kalmamış, aynı zamanda manevi ve kültürel geleneklerini de (dini sistem, sözlü ve yazılı edebiyat, kronoloji sistemi, hükümet gelenekleri, sosyal kurumlar, vb.) miras almıştır. Bu, Anadolu'daki eski Kültepe şehrinde açığa çıkarılan ve bu bölgenin MÖ 20.-18. yüzyıllardaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal durumunu aydınlatan çivi yazılı belgelerle kanıtlanmıştır.

* Bu makale, Azhar Shaldarbekova tarafından 2014 yılında “Науçный Рукководител” isimli dergide yayınlanan Rusça “Клинописные документы как важнейшие источники по истории древних государств (на примере древнеассирийских табличек из Кюльтепе, Анатолия)” başlıklı çalışmadan ortak yazarlı olarak Türkçeye çevrilmiştir.

Bu çalışmada Kültepe’de bulunmuş çivi yazılı belgelerin genel olarak değerlendirilmesi ve Avrasya halklarının eski tarihine ilişkin tarihsel çalışmalarda kullanılması analiz edilmiştir. Ayrıca Eski çağa ait yazılı kaynakların tarih araştırmalarında kullanımıyla ilgili bazı problemlere de değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Sümerler, Kültepe, çivi yazısı.

Abstract

The emergence of writing and its use is one of the most important periods in human history. Written documents are the most reliable sources on the basis of which researchers can reconstruct past events. The emergence of cuneiform writing as a special script, which is a system of signs (initially in the form of drawings, later transformed into ideograms and given a syllabic meaning), is one of the most important inventions of the Sumerian people. Widely used in the ancient world, Sumerian cuneiform was used by different peoples for more than three millennia.

In the second millennium BC, the Old Assyrian script began to spread in the territory of ancient Anatolia and the first written documents were produced. The Old Assyrian script was a direct continuation of the Sumerian script and retained some of the Sumerian ideograms in the form in which they were used in an earlier period. However, some of the characters were simplified, i.e. improved. It should be noted that the Assyrian language is one of the dialects of the Akkadian language, which belongs to the Semitic language group. The ancient Eastern peoples not only used the Sumerian script, but also adopted its intellectual and cultural traditions: the religious system, oral and written literature, chronological system, governmental traditions, social institutions and so on. This is evidenced by cuneiform sources from the ancient settlement of Kültepe in Anatolia, which allow us to understand the political, economic, cultural and social condition of this region in the 20th-18th centuries.

This article attempts to characterise the cuneiform documents from Anatolia and to analyse their use in historical studies of the ancient history of the peoples of Eurasia. It also addresses some problems in working with written sources from antiquity.

Keywords: Anatolia, Sumerian, Kültepe, cuneiform.

Tarih araştırmaları için en değerli kaynaklar yazılı belgelerdir. Yazılı anıtlara dayanarak, dünya uygarlık tarihi genellikle iki büyük döneme ayrılır: 1) Prehistory / Tarih öncesi (o dönemle ilgili bilgiler yalnızca arkeolojik kaynaklardan ulaşılmıştır, 2) Tarih (tarihsel dönem), yazılar ve yazılı kaynakların ortaya çıktığı dönem (Memiş, 2012: 11). Yazının ortaya çıkışı ve kullanımını insanlık tarihinde çok önemli bir aşamadır. Antik çağda toplumun siyasi, ekonomik, sosyal, manevi ve diğer alanları hakkında en önemli bilgiler yazılı kaynaklardan alınmaktadır. Bu

çalışmada Anadolu'dan gelen çivi yazılı belgeler karakterize edilmeye ve Avrasya halklarının eski tarihine ilişkin tarihsel çalışmalarda kullanımları analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca antik çağa ait yazılı kaynaklarla ilgili bazı problemlere değinilmiştir.

İlk yazılı kaynaklara ve tarih yazıcılığının doğuşuna işaret ederek Avrupa'da medeniyetin doğuşu ideolojisini yayan Avrupa merkezli tarihçilik, Yunan gezgin Herodotus'un "Tarih" adlı eserini ve Yunan düşünürlerinin diğer eserlerini örnek olarak sık sık verir. Ancak, 19. yüzyıldan beri, Doğu'nun eski yazılarının deşifre edilmesiyle, Avrupalı uzmanların dünya medeniyetinin merkezi hakkındaki görüşleri büyük ölçüde değiştirdi (Bottero, 1987). Bunun nedeni, geçmiş olayların analizi ve yeniden inşası için uzmanlara eski dillerde yazılmış ve MÖ 3. bin yıldan çağımızın ilk yüzyıllarına kadar uzanan çok sayıda yazılı materyal sağlanmasıydı. Bu kapsamlı materyal, Avrasya topraklarındaki eski uygarlıkların ortaya çıkması ve gelişiminin önemli dönemlerini incelememize izin veriyor.

Çivi yazılı belgelerin ilk örnekleri Mezopotamya'daki Cemdet-Nasr şehrinin kültür tabakalarında bulunmuştur (MÖ 3 200 yıllar). Sümer yazısı daha sonra siyasi halefleri olan Akadlar (Sami kabileleri) tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Çivi yazısının bir işaret sistemi olan (başlangıçta resim biçiminde olan, daha sonra ideogramlara dönüşerek hecesel bir anlam kazanan) özel bir yazı olarak ortaya çıkışı Sümer halkının en önemli icatlarından biridir. Çağımızın en yaygın alfabesi olan Latin alfabesi, çağımızdan kısa bir süre önce ortaya çıktıysa ve geniş anlamda iki bin yıldan daha az bir süredir kullanılıyorsa, antik dünyada yaygınlaşan çivi yazısı çeşitli halklar tarafından üç bin yıldan fazla bir süredir kullanılmıştır.

Bu nedenle, yazılı çivi yazısı kaynaklarının deşifre edilmesi ve analizi, antik dünya tarihinin, özellikle de eski Doğu'nun Sümer, Akad, Babil, Asur, Hitit, Urartu, Elam gibi büyük devletlerinin tarihinin incelenmesi için çok önemlidir. Bu devletlerin çoğu eski Anadolu'da kurulmuş veya siyasi ve ekonomik etkilerini genişletmiştir, yani Mezopotamya ve Mısır'dan sonra dünya medeniyetinin eski merkezi olarak da adlandırılabilir Küçük Asya bölgesi. Bu devletlerin çoğu, eski Anadolu'da, yani Mezopotamya ve Mısır'dan sonra dünya medeniyetinin eski merkezi olarak da adlandırılabilir Küçük Asya topraklarında kuruldu veya siyasi ve ekonomik etkilerini genişletti.

Asur tüccarları Anadolu topraklarında ticaret faaliyetlerini başladıklarında, mallarıyla birlikte yazılarını da yaymaya başladılar, böylece Anadolu sınırları MÖ 2. bin yılda «tarih» dönemine ayak basıyor. Bu süreçte Anadolu'da çivi yazısıyla eski Asur dilinde yazılmış

ilk yazılı belgeler ortaya çıkmaya başlar. Bu yazı, Sümer yazısının doğrudan bir devamıydı ve daha önceki bir dönemde kullandıkları Sümer ideogramlarının bir kısmını korudu. Bununla birlikte, bazı işaretler basitleştirildi, yani geliştirildi. Unutulmamalıdır ki Asur dili Sami dil grubuna ait olan Akad dilinin lehçelerinden biridir.

Görüldüğü gibi, eski Asur yazısı Sümerlerin çivi yazı damga sistemini koruyarak, sümer dilinden çok farklı olan bir dilin yazı dili için kullanılmıştır. Şu anda farklı halklar tarafından kullanılmakta olan Latin alfabesi gibi. Fakat, Sümerlerin yazısını kullanan halklar, siyasi arenada genellikle onların halefiydiler ve Sümer uygarlığının büyük kültürel etkisi altındaydılar. Bu halklar sadece onların yazısını değil, aynı zamanda manevi ve kültürel geleneklerini de (dini sistem, sözlü ve yazılı edebiyat, kronoloji sistemi, hükümet gelenekleri, sosyal kurumlar, vb.) miras almıştır. Bu, Anadolu'daki eski Kültepe şehrinde bulunmuş ve bu bölgenin MÖ 20.-18. yüzyıllardaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal durumunu karakterize etmeyi mümkün kılan çivi yazılı kaynaklarla kanıtlanmıştır.

Kültepe çivi yazılı belgeler, yerel köylüler tarafından keşfedilen kil tabletlerin turistler ve gezginler tarafından antika olarak satın alınmaya ve böylece ülkeden ihraç edilmeye başlandığı 1880'lerin başlarında antik dil uzmanlarının dikkatini çekti. Eski belgelerin yeri, arkeologlar tarafından 1925 yılında, daha önce Hitit yazısını deşifre etmiş olan Çek bilim adamı B. Hrozny'nın Kültepe'de (kaynaklara göre eski adı Kaniş) kazılara başlamasıyla belirlendi. Kültepe (Kaniş), modern Kayseri şehrinin (Türkiye) yakınında yer almaktadır. Kültepe'de sistemli kazılar 1948 yılında Prof. T. Özgüç başkanlığında başlamıştır. Arkeolojik çalışmalar sonucunda yaklaşık 18 bin kil tablet çıkarılmıştır. Kültepe'den bugüne kadar toplam çivi yazılı belge sayısı, yerel halk tarafından arkeolojik kazılardan önce bulunan belgeler (yaklaşık 4 bin) ve B. Hrozny tarafından bulunan yaklaşık bin tablet ile birlikte 23 bindir (Michel, 2003: 5). Çivi yazılı tabletlerin bir kısmı bir zamanlar yabancı ülkelere götürülmüş ve dünyanın ünlü müzelerinde (Paris, Londra, Jena, Leipzig, Dresden, St. Petersburg) sergilenmiş olsa da, belgelerin büyük kısmı Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde korunmaktadır (Türkiye).

Burada eski yazılı anıtlarla kaynak araştırmasının nasıl yapıldığını daha ayrıntılı olarak anlatmak istiyoruz. Arkeologlar, antik çağın yazılı anıtlarını dikkatlice çıkardıktan sonra, anıtların durumunu tam olarak analiz eder, yaklaşık tarihlerini belirler, yerlerini tanımlar, üzerlerindeki mühürler ve resimler gibi çeşitli verileri incelerler. Eski yazı uzmanları, yazılı metinler üzerinde çalışmaya başlar. Kültepe'den çivi yazılı metinler üzerinde çalışan uzmanların Sümerce, Akadca ve bunların lehçesi olan Babilce ve Asurca bildikleri ve okuduklarını belirtmek gerekir. Bu bilgi,

genellikle yukarıdaki dillerin tümünün unsurlarını içeren metinleri okumalarına ve alınan bilgileri analiz etmelerine olanak tanır. Ancak bir belgeyi analiz etmek için sadece eski dilleri derin bilmek her zaman yeterli değildir. Bir uzmanın belirli bir dönemin ansiklopedik bilgisine sahip olması, çalışılan zamanın toplumunun ve yaşamının tüm yönlerini bilmesi gerekir. Aksi takdirde mektupta belirtilen olgular kendisi tarafından tam olarak anlaşılmayacak ve doğru yorumlanmayacaktır. İşaretleri deşifre etmek, metni yorumlamak, onu diğer belgelerle karşılaştırmak ("kaynağın iç ve dış eleştirisi" olarak adlandırılır) vb. çok fazla zaman almaktadır, bu nedenle, eski yazılı kaynaklar üzerinde çalışmak, yüksek hazırlık ve büyük sabır gerektirir. Bazı belgeler bir kişi tarafından değil, bilgilerini yeni materyallerle arttıran birkaç kuşak bilim insanı tarafından deşifre edilir. Bu, özellikle antik dönemin siyasi olayları hakkında ilginç bilgiler içeren belgeler için geçerlidir.

Bu belgelerin deşifre edilmesi ve detaylı bir şekilde analiz yapılması MÖ 2. bin yılda Anadolu'da bir Asur ticaret kolonileri ağı oluşturulduğu hakkında araştırmacıların sonuç çıkarmasına imkân sunmuştur. Bu nedenle, antik Anadolu tarihinde bu dönem Asur ticaret kolonileri adını almıştır. Yazılı belgelerde ticaret koloni ağları k̄arum ve wabartum'dan oluştuğu belirtilmektedir. K̄arum terimi Sümerce 'sahil' demektir (Akkadisches Handwörterbuch), bu ad ticaretin ilk önce nehir kıyılarında başlamış olabilir düşüncesini getiriyor. Belki de daha sonra ticaret için sadece su değil, kara yolları da kullanılmaya başlandı ve böylece tüccarlar Orta Anadolu'ya ulaştı. Wabartum, Akad dilinde "misafir" anlamına gelir (Akkadisches Handwörterbuch), belki de ticaret kervanlarının dinlenmek için uğradıkları bir yer, bir tür otel bahçesiydi.

Anadolu'daki ticaret kolonilerinin merkezi, kaynaklardan da anlaşıldığı gibi, ekonomik ve siyasi gücün Anadolu'daki tüm Asur kolonileri üzerinde toplandığı Kaniş şehrinin k̄arum'uydu. K̄arum ve wabartum'un sadece ticaret için değil, aynı zamanda tüccarların yaşadığı yerler olduğu bilinmektedir. Yani sadece alışveriş pasajları ve eşya depoları değil, aynı zamanda tüccarların ve ailelerinin günlük yaşamlarını sürdürdükleri yaşam alanları da vardı. Arkeolojik kazılar, Anadolu'nun antik kentlerinin, hükümdarların sarayları ve yerleşim yerleriyle birlikte, tepelerde veya tepelerde surlarla çevrili olduğu mekanlarda olduğu sonucuna varmamıza imkan sağlıyor. K̄arum ve wabartum ticaret kolonileri ise bu tepelerin eteğinde düz bir alanda bulunuyordu.

Yazılı kaynaklara göre k̄arum ve wabartum hem Asurluların kendi aralarında hem de Asurlular ile yerel halk arasındaki ticari ve hukuki ilişkileri düzenleyen kurumlar olarak da görev yapmaktadır. Kültepe tabletlerinde Anadolu'da faaliyet gösteren 40 k̄arum ve wabartumdan bahsedilmektedir (Günbattı, 2012: 22). Bunlardan bugüne kadar sadece

iki kārūm'un tam yeri bilinmektedir: Kaniş (Kültepe) ve Hattuş (daha sonra Hitit devletinin başkenti olan Boğazköy).

Anadolu'dan gelen belgelerin çoğu o dönemde Asurlu tüccarların yaptıkları ticaret hakkında bilgi verse de yine de bölgedeki siyasi durum hakkında sonuçlar çıkarmamıza, burada yaşayan halklar, kültürel gelişimleri ve sosyal ilişkileri hakkında bilgi vermemize olanak sağlıyor. Çivi yazılı tabletler, MÖ 2. bin yılda Anadolu topraklarında bir dizi irili ufaklı şehir devletinin var olduğunu tespit etmemizi sağlar. Politik ve ekonomik açıdan en güçlü şehirler, karşılaştırmalı olarak daha zayıf komşularına boyun eğdirmeye çalıştı. Belgelerden de görülebileceği gibi, bazı eyaletler başarılı oldu ve ardından birkaç şehirden oluşan az çok birleşik bir devlet yaratıldı. Bu devlete ana şehrin adı veriliyordu.

Böyle bir devletin idari ve siyasi merkezi de komşu şehirleri ekonomik ve siyasi gücü altında birleştiren kentte bulunuyordu. Bu tür devlet birlikleri, kaynaklarda Akad dilinde “vatan, ülke, devlet” anlamına gelen mātum (Akkadisches Handwörterbuch) olarak geçmektedir. Anadolu'daki şehir devletlerinin devlet yapısı hakkında en değerli bilgileri veren en önemli belgelerden biri olan “Kral Anum Hirbi'nin Mektubu”nun da kanıtladığı gibi, Kaniş tam da bu kadar büyük bir siyasi dernekti. Yukarıdaki belge, Anadolu devleti şehrinin hükümdarlarından birinin komşu hükümdara yazdığı bir mektuptur. Bu mektuptaki bilgiler sayesinde tarihçiler eski Anadolu'nun siyasi yapısını karakterize edebildiler (Balkan, 1957). Kaniş'in yanı sıra tabletlerde Puruṣhanda, Wahṣuṣana, Luhuzatiya, Şarla, Zalpa, Kuzzi, Elme(e)me şehirleri de mātum olarak geçmektedir (Günbattı, 2012: 23).

Asurluların ticaret ağı, kaynaklara göre eski Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsıyordu. Ticaret kolonilerinin merkezi Kaniş şehriydi. Kaniş'in koloni sisteminin merkezi olarak atanması, stratejik konumundan kaynaklanıyor olabilir. Nitekim şehir, tüm Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli ticaret yollarının kavşağında bulunuyordu.

Kaynaklardan da görüleceği üzere, bağımsız şehir devletlerinin kralları rubā'um “kral” unvanını taşıırken, bağımlı şehirlerin yöneticilerine çeviride “kral” anlamına gelen ṣarrum adı verilmiştir (Akkadisches Handwörterbuch). Yazılı kaynaklardaki çok sayıda örnek, şehir devletinin sadece ruba'um tarafından değil, aynı zamanda rubātum “kraliçe” tarafından yönetildiğine işaret etmektedir. "Büyük kral" (Akkadisches Handwörterbuch) anlamına gelen rubā'um rabium unvanı, şehir devleti Purushhattum'un hükümdarı tarafından verildi. Daha sonraki bir dönemde bu unvan, Hitit devletinin kurucusu olan Kral Anitta tarafından takdim edilmiştir.

Yerel Anadolu halkı, eski Asur belgelerinde nuwā'um olarak anılır. Bu kelime Asurlular tarafından yerel halkla ilgili olarak kullanılmış ve Akad dilinden çeviride "cahil, barbar" anlamına gelmektedir (Akkadisches Handwörterbuch). Belki de Asurluların yerlileri böyle adlandırmalarının temel nedeni yazı bilmemeleriydi. Bilim adamları, o dönemde Anadolu halkının Luvi, Hurri, Palla ve diğer birçok kavimlerden oluştuğunu söylemektedir. Bunların en eskisinin Hattiler olduğu düşünölmektedir. Bildiğiniz gibi, eski çağlarda Anadolu'dan sıklıkla Hatti ülkesi olarak söz edilirdi, belki de bu nedenle MÖ 2. bin yılda bu topraklara gelen Hitit kavimleri devletlerine aynı adı verdiler (Akurgal, 1997).

Bu nedenle Kültepe çivi yazılı belgeleri Eski Anadolu tarih araştırmaları için zengin bir malzemedir. Bu belgelerin analizi, Anadolu toplumunun siyasi yapısını, şehir devletlerinin ekonomik gelişimini, bu dönemin uluslararası ticaretini ve siyasi ilişkilerini, manevi kültürün gelişimini belirlememize olanak tanır. Antik çağın yazılı kaynaklarının daha fazla araştırılmasının Avrasya uygarlıklarının oluşumunun eski aşamalarına ilişkin bilgilerimizi daha da zenginleştireceğini umuyoruz.

Kaynakça

- Akkadisches Handwörterbuch (Словарь аккадского языка)
- Akurgal, E. (1997). *Eski Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara.
- Balkan, B. (1957). *Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdięi Mektup*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bottero, J. (1987). *Mesopotamie L'écriture, la raison et les dieux*, Gallimard.
- Günbattı, C. (2012). *Kültepe-Kaniş. Anadolu'da İlk Yazılı Belgeler*. Kayseri.
- Memiş, E. (2012). *Eski Çağ Medeniyetler Tarihi*. Bursa.
- Michel, C. (2003). *Old Assyrian Bibliography of Cuneiform Texts, Bullae, Seals and the Results of the Excavations at Aşşur, Kültepe/Kaniş, Acem Höyük, Alişar and Boğazköy*. Nederlands Instituut Voor Het Nab Ije, Oosten.